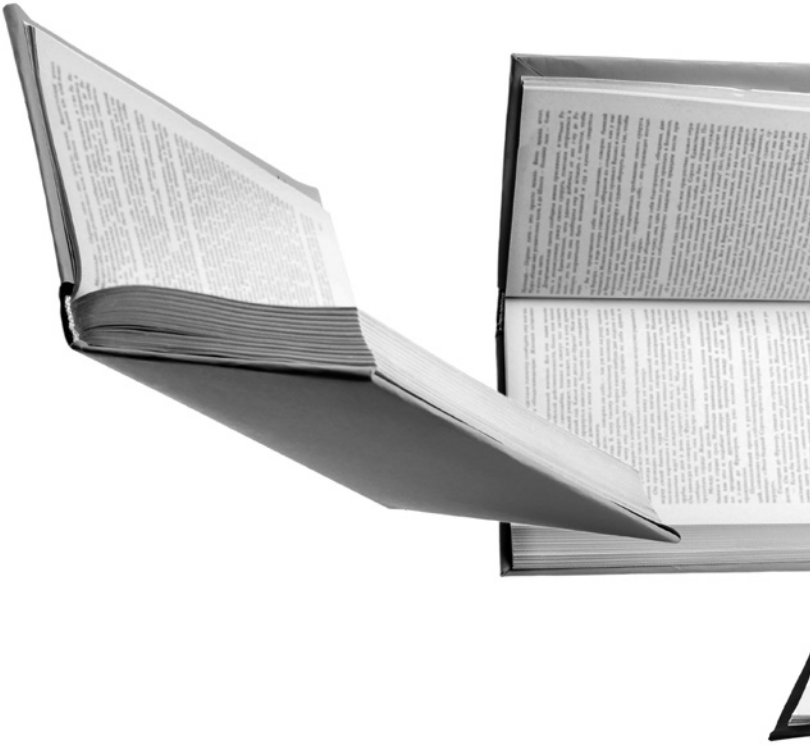
TEORETICKÁ KNIHOVNA

RITA FELSKI

Jak se používá literatura

HOST
ÚSTAV PRO ČESKOU LITERATURU AV ČR

RITA FELSKI

Jak se používá literatura

BRNO – PRAHA 2025

RITA FELSKI

Jak se používá literatura

Přeložil Tomáš Kačer

Edici Teoretická knihovna vydává nakladatelství Host
a Ústav pro českou literaturu Akademie věd České republiky, v. v. i.

Publikace vznikla v rámci výzkumného záměru Ústavu pro českou literaturu Akademie věd České republiky, v. v. i., (RVO: 68378068).

Vychází s finanční podporou Ministerstva kultury ČR a Akademie věd České republiky.

Automatizovaná analýza textů nebo dat ve smyslu čl. 4 směrnice 2019/790/EU je bez souhlasu nositele práv zakázána.

Uses of Literature
Copyright © 2008 by Rita Felski
All rights reserved
Cover picture by New Africa © stock.adobe.com
Translation © Tomáš Kačer, 2025
Afterword © Rita Felski, Anna Schubertová, Jiří Trávníček, Jan Váňa, 2025
© Host — vydavatelství, s. r. o., 2025
(elektronické vydání)
978-80-275-3136-3 (PDF)

OBSAH

ÚVOD 9

I. ROZPOZNÁVÁNÍ 38
II. OKOUZLENÍ 74
III. VĚDĚNÍ 108
IV. ŠOK 144

ZÁVĚR 179
PODĚKOVÁNÍ 185

DOSLOV (ROZHOVOR S RITOU FELSKI) 187
POZNÁMKA PŘEKLADATELE 201
JMENNÝ REJSTŘÍK A REJSTŘÍK DĚL 203

ÚVOD

Tento manifest je podivným manifestem mezi ostatními manifesty, ani čehý, ani hot, takové neobratné stvoření, které se svým předchůdcům příliš nepodobá. V jistém smyslu je dokonale věrný svému druhu: je zaujatý, zkreslený, soustředí se jen na jednu věc; omílá tutéž písničku stále dokola; líčí jen půlku příběhu. Psaní manifestu poskytuje dokonalou výmluvu pro laciné útoky, rány pod pás a vylévání dítěte i s vaničkou. Manifesty avantgardy poháněl jejich zuřivý vzdor, neutišitelné nutkání bořit a pálit, vyvracet a ničit, strhávat umění z piedestalu a vzniklé střepy zašlapávat do prachu. Následující text je spíše jakýsi nemanifest: je negací negace, aktem přitakávání a nikoli popírání, myšlenkovým experimentem, který se snaží o obhajobu a nechce odsouzet.

Mezi literárními vědci a kulturology začíná narůstat pocit, že jistý směr úvah je překonaný. Až příliš dobře ovládáme onen dobře namazaný stroj ideologické kritiky a dokážeme aplikovat pronikavý pohled symptomatického čtení či k dokonalosti vypilovanou posloupnost kroků vedoucích k hermeneutice podezření. Myšlenky, které před třiceti lety působily jako zjevení — decentralizovaný subjekt, sociálně konstruovaná realita —, se vyčerpaly a staly se obnošenými hesly. Ozvláštnění sklouzlo v *doxa*, neméně houževnatou a často stejně dogmatickou jako ony jistoty, jež mělo rozvrátit. A jaká že ctnost zůstává v aktu sejmutí masky, pokud velice dobře víme, co se za onou maskou nachází? Stále více

literárních vědců se začíná ptát, o co přicházíme, když dialog s literaturou ustoupí neustálé diagnostice a když účelové čtení textů ztratí ze zřetele, proč nás dané texty vlastně přitahují.

Naši studenti mezitím v houfech migrují do končin prakticky orientovaných studijních programů v naději, že ty jim v budoucnu zajistí příjmy, s nimiž se jim vrátí raketově vzrůstající náklady na vzdělání. Přírodní a společenské vědy na svá výsostná území vpouštějí stále objemnější sumy grantových peněz a mívají čím dál pádnější hlas v mikrodramatech univerzitní politiky. V médiích a veřejném životě se za vědění považuje hromadění dat a grafů, dotazníků a kruhových diagramů, poměrů vstupu a výstupu a zpětných vazeb. Dřívější přesvědčení, že kontakt s literaturou a uměním musí vést k morálnímu povznesení a větší kultivovanosti, zastaralo a vyvanulo, aniž by toho někdo příliš litoval. Jak mohou literární vědci v takto strohém a nepříznivém klimatu přesvědčivě hájit hodnotu své práce? Můžeme uvést nějaké racionální důvody, proč číst a debatovat o knihách, aniž bychom se přitom vrátili k uctívání kanonických děl, jak se to dělo v minulosti?

Podle jednoho myšlenkového směru si literární věda za svůj neutěšený stav může sama. Vzestup teorie vedl ke smrti literatury: literární díla zůstala pohřbená pod lavinou sociologických výroků a nesrozumitelných francouzských termínů. Těžko však v tomto konkrétním obvinění hledat logiku. Teorie je jen proces uvažování o základních rámcích, principech a předpokladech, které utvářejí jednotlivé interpretace. Stavět literaturu proti teorii se ukazuje jako kontradikce, jelikož každý, kdo hodlá hájit literaturu, tak musí činit pomocí svých vlastních generalizací, hypotéz a spekulativních výroků. Rovněž tvrzení Harolda Blooma, pronesené jako součást jeho mrzoutského, trucovitého poukazování na neblahý vliv teorie, totiž že čteme „pro posílení svého já

a zjištění, jaký je jeho pravý zájem", je bytostně teoretickým výrokem.[1]

Přesto můžeme připustit, že současný kánon teorie přináší jen málo důvodů, proč se zabývat něčím takovým, jako je literatura. Žádá se po nás schopnost udržet si analytický odstup, kritickou bdělost, opatrnickou nedůvěru; akademici v humanitních oborech trpí terminálním stadiem ironie, poháněným neodbytným puzením dávat vše do uvozovek. Problematizace, prošetřování a podvracení jsou výchozími možnostmi, hluboce zarytými vzorci současného myšlení. „Kritické čtení" je svatým grálem literární vědy, donekonečna vzývaným v programových cílech, během proslovů na promocích a v hovorech s univerzitními hodnostáři, sloganem, který rezolutně přisuzuje veškerou hodnotu aktu čtení a žádnou tomu, co čteme.[2] Avšak jsou tyto čtené objekty skutečně tak netečné a lhostejné, pasivní a poddajné, zcela vydány na milost našim literárněvědným strategiím? Copak nám to, co čteme, nic konkrétního nepřináší?

Literární teorie nás učí, že věnovat se dílu samému je něco prakticky nemožného, že čtení závisí na složité spleti předpokladů, očekávání a neuvědomělých předsudků, že vždy se někde nachází někdo, kdo určuje význam i hodnotu. A přesto čtení zdaleka není jednosměrné: i když si nemůžeme pomoci a do literárních textů vždy promítáme sami sebe, ony stejně tak nutně působí na nás. Osvětlit možné přínosy takového působení namísto analýzy jeho nebezpečných účinků znamená následně čelit otevřeným obviněním z naivity, fandovství či dojmologie. A přesto jako pedagogové či badatelé, povinovaní rozvojem svého oboru, pociťujeme

---

1 Bloom, Harold: *How to Read and Why*. New York: Scribner's 2001, s. 22.

2 Michael Warner si všímá, že „kritické čtení je lidová ideologie vzdělané profese, která je nám tak blízká, že málokdy cítíme potřebu ji vysvětlovat". Viz Warner, Michael: „Uncritical Reading". In: Gallop, Jane (ed.): *Polemic: Critical or Uncritical*. New York: Routledge 2004, s. 14.

palčivou potřebu pádnějšího a přesvědčivějšího ospravedlnění naší práce.

Eve Sedgwicková si všímá, že hermeneutika podezření nyní představuje prakticky povinnou součást literární teorie, nikoli jen jednu z několika možností. Ve svém jádru je založena na paranoidním způsobu kritického rozboru vyžadujícím neustálou ostražitost, čtení mezi řádky a líčení nejhorších možných scénářů, takže opakovaně u každého textu nakonec dospěje k potvrzení vlastních temných předpovědí. (Jak zároveň poznamenává, víra v to, že pouhé gesto odhalení a demystifikace idejí či obrazů nějakým způsobem povede k rozptýlení jejích účinků, je také sama více než lehce naivní.) Sedgwicková nám svým podezíravým přístupem k literární vědě ukazuje, jak podivné jsou naše interpretační postupy, jež považujeme za samozřejmé, a jak zvláštní jsou naše kritické přístupy, jimiž tak silně prostupují negativní emoce.[3] Chápu to tak, že Sedgwicková si nestěžuje na nedostatek oduševnělého, formálně uvědomělého, či přímo intelektuálního čtení literárních děl. Spíše se snaží ukázat, že ani literární vědci si sami před sebou nedokážou obhájit takové čtení, jež by do děl nevkládalo úmysl podvracet, prošetřovat či rozbíjet, tedy způsob, který zrcadlí je samé, literární vědce. Negace se stala nevyhnutelnou, převládající normou.

Dále: dokonce i když se současná teorie pyšní kritickou sebereflexí, neúnavným přezkoumáváním zažitých představ,

---

3 Kosofsky Sedgwick, Eve: „Paranoid Reading and Reparative Reading: or, You're so Paranoid, You Probably Think This Introduction is About You". In: Kosofsky Sedgwick, Eve (ed.): *Novel Gazing: Queer Readings in Fiction*. Durham: Duke University Press 1997. Jako obzvlášť vlivná se ukázala její kritika hermeneutiky podezření; existuje pochopitelně mnoho dalších kritik z různých pozic. Viz např. Altieri, Charles: *Canons and Consequences: Reflections on the Ethical Force of Imaginative Ideals*. Evanston: Northwestern University Press 1990; Goodheart, Eugene: *The Skeptical Disposition in Contemporary Criticism*. Princeton: Princeton University Press 1991; Eco, Umberto: *Interpretation and Overinterpretation*. Cambridge: Cambridge University Press 1992; Edmundson, Mark: *Why Read?* New York: Bloomsbury 2004.

narůstá pocit, že o zaujetí daného postoje bylo rozhodnuto už předem a bez svobodné volby, spíše na základě příkazu než výběru, předurčením tlaků kladených institucionálními potřebami, intelektuálním renomé a statusově orientovanými postupy profesního růstu. Jednoduše řečeno, každý chápavý pokročilý student, který se má rozhodnout mezi poučeností a naivitou, si přirozeně vybere první možnost. Ukáže se však, že toto rozlišení je chybné; vědění zdaleka není totéž co poučenost chápaná jako postoj permanentní skepse a vybroušené podezíravosti. V tuto chvíli jsme všichni vzdorující čtenáři; možná že nastal čas ke vzdoru vůči automatismům našeho vlastního vzdorování, k riskantní snaze o jiné podoby nakládání s estetickým objektem.

Tento manifest tedy propůjčuje hlas některým důvodům proč číst, přičemž se snaží vyvarovat postojů, které jsou, slovy Sedgwickové, „hloupé, estetizující, obranné, antiintelektuální či reakcionářské“.[4] Také klestí cestu směrem od převládajících trendů, jež nazývám teologické či ideologické způsoby čtení. „Teologickým čtením“ mám na mysli kladení nepřiměřeného důrazu na literární prvky jakoby z jiného světa, ačkoli obvykle v sekulárním, spíše než v explicitně metafyzickém smyslu. Jednoduše řečeno, toto čtení si literatury cení pro její jinakost a proto, že se obrací zády k analytickým či ideově založeným způsobům politického či filozofického uvažování, stejně jako k našim všedním domněnkám a běžným přesvědčením. Různé podoby takového postoje nacházíme u řady literárněvědných přístupů, mezi jinými v romantismu Harolda Blooma, avantgardní sémiotice Julie Kristevové a v současné vlně lévinasovské analýzy. Tyto přístupy se výrazně různí v názoru na svět, politickém přesvědčení i metodách čtení. Nicméně všem je společné přesvědčení, že literatura se fundamentálně liší od světa kolem nás a našich snah o jeho pochopení, a že zdrojem její

4 Sedgwick: „Paranoid Reading and Reparative Reading“, s. 35.

hodnoty je právě tato odlišnost — ať už je vyjádřena výrazy jako originalita, jedinečnost, odlišnost, nepřeložitelnost nebo negativnost.

Na první pohled to vypadá, že tento argument dokáže problém ospravedlnění vyřešit dokonale. Pokud chceme obhájit důležitost nějaké věci, jak to udělat lépe, než že poukážeme na její jedinečnost? Bylo by skutečně obtížné rozporovat tvrzení, že literární díla přinášejí znaky odlišnosti, různosti a jinakosti. Jistě můžeme sympatizovat s výzvou Marjorie Perloffové, abychom respektovali odlišnou ontologii uměleckého díla, spíše než abychom s ním nakládali jako s potvrzením svých oblíbených teorií.[5] Takový vhled však často něco stojí. Literární vědci, kteří oddělují literaturu od všeho kolem, nedokážou pořádně vysvětlit, jak umělecké dílo v sociálním světě vzniká a opět se do něj navrací. Při kladení důrazu na jedinečnost literatury přehlížejí stejně tak významnou skutečnost její napojenosti. Při opěvování nepostižitelných a tajuplných vlastností uměleckých děl nemohou spravedlivě posoudit, jak konkrétně tato díla pronikají do našich životů a pomáhají je utvářet. Tváří v tvář znepokojivému uvědomění, že lidé se často obracejí ke knihám kvůli poznání či zábavě, pak mohou jen naříkat nad naivitou všech, kdo nejsou schopni či ochotni číst literaturu „jako literaturu". Číst takovým způsobem, jak se ukazuje, znamená připustit pohled na umění jako na něco, co neumožňuje pochopení, nepřizpůsobuje se a nemá dopad na skutečný svět, stále se nachází pod ochranou za zákazovou tabulkou s nápisem „Nedotýkat se!" a jeho hodnotu stanovují znalci kultury a diskutéři na univerzitních seminářích, kteří si dávají úzkostlivě záležet, aby je očistili od doteků špinavých rukou a umouněnosti běžného života. Hájit význam literatury, jak se zdá, lze pouze tím, že předvedeme její bezmocnost.

---

5 Perloff, Marjorie: „Crisis in the Humanities? Reconfiguring Literary Study for the Twenty-first Century". In: *Differentials: Poetry, Poetics, Pedagogy*. Tuscaloosa: University of Alabama Press 2004, s. 7.

Uvědomuji si, že někteří literární vědci by se vůči takovému popisu důrazně ohradili, neboť na jinakost literatury pohlížejí spíše jako na zdroj jejího radikálního potenciálu, jímž nás může proměnit. Například Thomas Docherty nedávno energicky hájil jinakost literatury jako nutný základ skutečně demokratické politiky — tedy takové politiky, která vyzývá k neustálé konfrontaci s neznámým. Literární dílo nabízí možnost setkat se s něčím výjimečným, představit si nepředstavitelné, otevřít se čiré jinakosti, z čehož plynou zásadní politické důsledky. Jistě lze říct mnohé ve prospěch tvrzení, že literatura svými estetickými vlastnostmi slouží mimoestetickým cílům, avšak takováto a podobná prohlášení ohledně radikalismu estetického tvaru přehlížejí ony prvky známosti, běžné obecnosti, ba dokonce předvídatelnosti, jež formují (byť jen mírně) všechny literární texty, nemluvě o zavádění standardizovaných profesních postupů v literární vědě, které každou zmínku o podvratnosti nutně musejí kompromitovat. Dále se ukazuje, že chvalozpěvy na radikální jinakost literárního textu bez výjimky mají svůj původ v odporu vůči běžným podobám zkušenosti a méně avantgardním typům čtení, jež se zápalem haní pro hrubou povahu jejich hermeneutických operací. Ukazuje se, že jedinečnost literatury lze zajistit jedině pomocí zglajchšaltování (splácání na hromadu) všeho ostatního.[6]

Naproti tomu literární vědci, které přitahuje koncept ideologie, se pokoušejí literaturu umístit výhradně do sociální reality. Podle nich je text vždy součástí něčeho většího; kladou důraz na vztah literatury k tomu, čím ona sama není. Ideologie má tedy taktickou roli, upozorňuje na souvislost s širším sociálním celkem. Tatáž idea však má onen méně šťastný efekt, že činí umělecké dílo druhotným či nadbytečným, vyčerpaným zdrojem s nedostatečným vhledem, jenž

6 Docherty, Thomas: *Aesthetic Democracy*. Stanford: Stanford University Press 2006.

musí být dodán osobou literárního vědce. Ať už se chopíme jakékoli definice pojmu ideologie (a já si uvědomuji, že historie tohoto termínu je nadmíru spletitá a zašmodrchaná), jeho samotné užití znamená, že daný text nebude vyslechnut, nýbrž diagnostikován, ponížen na pouhý symptom společenských struktur či politických cílů. Určování pravidel pro interpretaci probíhá jinde; dílu je zapovězena znalost toho, co ví badatel; zůstává slepé vůči vlastnímu podílu na společenském útlaku. Lennard Davis v jednom z nejpřesvědčivějších projevů školy zastávající pohled na literaturu coby ideologii je přesvědčený, že úlohou fikce je posilovat *status quo*, bránit radikálním vzedmutím a v konečném důsledku opíjet čtenáře rohlíkem.[7] Avšak i badatelé, kteří se vzpírají sebemenšímu náznaku falešného vědomí a stav bytí v ideologii považují za neustálý a nutný, do svých analýz začleňují takové chápání společenských okolností, jež toho z podstaty ví o světě více, než je obsaženo v textu.

Pojem ideologie lze pochopitelně užít také v pochvalném, byť mírně pozměněném smyslu — pro vyzdvihnutí sounáležitosti díla s feminismem, marxismem či bojem proti rasismu. Z tohoto pohledu může literatura získat roli potenciálního zprostředkovatele osvícenější politiky a společenské změny. Problém druhotnosti, ba podřadnosti však zůstává: literární text je povolán jako svědek k potvrzení toho, co badatel již ví, jako ilustrace toho, o čem bylo rozhodnuto na jiných „bitevních polích". Mým záměrem vůbec není snížit hodnotu toho, když si v souvislosti s uměleckými díly klademe politické otázky, ale ptát se, o co přicházíme, pokud dílu odepřeme schopnost se ohradit, kterou Ellen Rooneyová vyjádřila slovním spojením „bite back" (kousnutí na oplátku), zpochybňovat či měnit naše přesvědčení a závazky.[8] Pojímat

---

7 Davis, Lennard J.: *Resisting Novels: Ideology and Fiction*. New York: Methuen 1987, s. 224–225.

8 Rooney, Ellen: „Form and Contentment", *MLQ*, roč. 61, 2000, č. 1, s. 38.

literaturu jako ideologii znamená smířit se *a priori* s tím, že literární díla mohou být předmětem poznání, ale nikdy jeho původcem. Znamená to vyloučit možnost, že vědění (poznávací hodnota) literárního textu by mohlo být stejné, nebo i větší než teorie.

Současná literárněvědná scéna tedy přichází s protichůdnými pohledy na literaturu, hodnotu a užití. Ideologicky zaměření literární vědci trvají na tom, že literární díla coby předměty z tohoto světa jsou vždy součástí společenských hierarchií a mocenských bojů. Hodnotou textu je jednoduše jeho užití, které se měří jeho rolí při zakrývání či zdůrazňování sociálních pnutí. Líčit umění coby apolitické či bezúčelné, jak slavně poznamenal Brecht, znamená podporovat *status quo*. Teologicky smýšlející badatel se nutně ošije při podobných tvrzeních, jež odmítá coby neudržitelně zjednodušující, tedy taková, která se dopouštějí násilí na kvalitě estetických děl. Po ruce mají hlubokou zásobárnu nedůvěry vůči představě užitku; měřit hodnotu něčeho podle užitečnosti z tohoto úhlu pohledu vede k odcizující redukci prostředků na účely. Tuto nedůvěru lze vyjádřit mnoha různými specializovanými slovníky: jazykem estetiky romantismu, neomarxistickým literárněvědným instrumentálním rozumem, poststrukturalistickou nedůvěrou vůči identitárnímu myšlení. Tím, co podle tohoto myšlenkového směru odlišuje literaturu, je její zavilý odpor ke všem úvahám o účelu a funkci.

Volbou titulu knihy „Jak se používá literatura“ jsem se zdánlivě přihlásila k ideologické literární vědě. Ve skutečnosti však hodlám hájit rozšířené pojetí termínu „použití“ — takové, jež nabízí alternativu jednak k silným tvrzením ohledně literární jinakosti, jednak k osekání textů na pouhou politickou a ideologickou funkci. Takové chápaní „použití“ nám umožňuje pracovat se světskými aspekty literatury spíše s respektem než reduktivně, spíše dialogicky než spatra. „Použití“ není vždy strategické či účelové, manipulativní či pohlcující; nemusí se ohánět instrumentální

racionalitou ani svéhlavě přehlížet komplexnost formy. Troufám si tvrdit, že estetická hodnota je od užití neoddělitelná, ale také že náš kontakt s texty má nezvykle různé podoby, je mnohovrstevný a často předem neodhadnutelný. V tomto smyslu pragmatika ani neničí, ani nevylučuje estetiku. Přijít s tvrzením, že smysl literatury spočívá v jejím užití, znamená otevřít se zkoumání rozlehlého světa různých postupů, očekávání, emocí, nadějí, snů a interpretací — světa, jenž je slovy Williama Jamese „nepředstavitelně rozmanitý, spletitý, kalný, bolestný a zmatený“.[9]

V této souvislosti mě pokaždé pobaví, když literární vědci tvrdí, že literární díla neslouží žádnému zjevnému účelu, navzdory tomu, že se těmito díly zaobírají, čímž očividně rozvíjejí své literárněvědné vlohy, uspokojují své intelektuální i estetické zájmy a v tom nejprimitivnějším smyslu si budují kariéru. Jak by umění vůbec mohlo existovat mimo různorodou souhru rozdílných vášní a účelů? A naopak ti, kteří jako základní vlastnost literatury vždy vidí politický cíl, se vystavují riziku metodologických námitek z různých směrů. Nejde o to, že tito literární vědci přehlížejí formu ve prospěch tématu a obsahu, jak si s oblibou stěžují konzervativci; po několika desetiletích vzdělávání v oblasti sémiotiky a poststrukturalistické teorie literárněvědní badatelé často disponují vybroušeným smyslem pro jazykové, strukturní a stylistické nuance. Obtíže nicméně nastávají, když se literární vědci pokoušejí postavit struktury textu na roveň strukturám společnosti nebo činit závěry, pokud jde o nutnost kauzálního vztahu mezi literární formou a širšími politickými důsledky. V tomto kontextu vidíme časté snahy dodat literárním dílům to, co Amanda Andersonová nazývá zveličeným působením (*aggrandized agency*), vylíčit je jako jedinečné objekty, které jsou schopné vlastní silou

9 James, William: *Pragmatismus. Nové jméno pro staré způsoby myšlení*. Přeložil Radim Bělohrad. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK) 2003, s. 28.

prosazovat moc vládnoucích režimů nebo rozpoutat buřičská hnutí odporu.[10]

Je zřejmé, že v některých případech se literární díla mohou chlubit měřitelným vlivem na společnost. Ve své první knize jsem — podle mého názoru stále platným způsobem — vylíčila vliv feministické literatury sedmdesátých a osmdesátých let dvacátého století na změny politických a kulturních přístupů a na vznik toho, co jsem nazvala antiveřejnou sférou.[11] Když se však podíváme na mnohé z knih, po nichž s oblibou sahají literární vědci, často vůbec nebývá zřejmé, jakou roli tato díla mohla hrát při zavádění či naopak zbrzďování společenských změn. Jelikož nebývají přímo napojená na opoziční hnutí a často jsou poznamenaná komplikovanými vztahy s mocenskými centry, jejich politický názor bývá často nejasný a nečitelný, což umožňuje jejich proměnlivé, případně až protichůdné čtení. Texty navíc postrádají sílu k tomu, aby své účinky jakkoli vynucovaly; z vnitřních vlastností literárního díla sotva zjistíme, jak bude přijato a interpretováno, natož jaký bude mít širší společenský dopad — a zda vůbec. Politickou funkci nelze z literární struktury ani vyvodit, ani jim porozumět. Jak hojně dokládají kulturní studia a studium recepce, estetické objekty mohou v různých kontextech nabývat velmi odlišných významů; to, co se odehrává mezi textem a čtenářem, je rozmanité, závislé na okolnostech a často nepředvídatelné.

Nic z toho zřejmě nezní nijak objevně ani kontroverzně. Copak se mnozí z nás nesnaží prosmýknout mezi Skyllou politického funkcionalismu a Charybdou umění pro umění ve snaze spravedlivě přiřknout uměleckým dílům společenský význam a neopomenout přitom jejich estetickou sílu? Jedním ze šťastnějších důsledků historického obratu

---

10 Anderson, Amanda: *The Way We Argue Now: A Study in the Cultures of Theory*. Princeton: Princeton University Press 2006.

11 Felski, Rita: *Beyond Feminist Aesthetics: Feminist Literature and Social Change*. Cambridge: Harvard University Press 1989.

v literární vědě je vznik flexibilnějších a propracovanějších pohledů na to, jaké místo literatura zaujímá ve světě. Jeden takový pohled nabízí Ato Quayson v popisu literárního díla jakožto formy estetické jednotlivosti, jež je zároveň vstupním prahem, který se otevírá dalším úrovním kulturního a společensko-politického života.[12] Mám na mysli rovněž svůj vlastní obor, feministickou kritiku, jež během posledních let výrazně přehodnotila mnohé své argumenty. Než aby na literární text aplikovala neměnné jádro svých feministických či naopak mizogynních pohledů, dnešní literární vědkyně a vědci spíše mají sklon upozorňovat na proměňující se či protichůdné významy. Zvýšená pozornost vůči detailům daného prostředí a doby a vůči rozmanitosti vztahů mezi genderem a literaturou umožňuje takovémuto čtení odrážet obvinění z redukcionismu, jakým mohou čelit teorie zabývající se společenským kontextem v obecnější rovině.

Tyto přístupy s citem pro historii se mi zdají mnohem produktivnější než snaha vynutit si jednotu estetiky s politikou a psát o literárních formách či žánrech takovým způsobem, jako by v sobě nosily nepostradatelné a nedotknutelné ideologické jádro. Inspirovány Foucaultem tyto přístupy obcházejí problém odvozenosti literatury tak, že považují literární texty za svým vlastním způsobem tvořivé, za vytvářející nové způsoby chápání světa spíše než za ozvěnu či překroucení předem daných politických pravd. Ve shodě s konceptem známým z kulturních studií jako politika řečenosti (*politics of articulation*) ukazují, jak se významy textů proměňují v závislosti na různých zájmech či interpretačních komunitách. Tyto neohistorické přístupy navíc prokázaly ochotu věnovat se afektivním stránkám čtení, zabývat se charakteristickými vlastnostmi konkrétních citových struktur a skrze interakci s formami jako melodrama

12 Quayson, Ato: *Calibrations: Reading for the Social*. Minneapolis: University of Minnesota Press 2003, s. xxi.

či sentimentální román znovuobjevovat ztracenou historii estetické odezvy.[13]

Ovšem každá metoda něco přehlíží a něčím jiným je přímo posedlá, stejně jako něco zkrátka nevidí či vidět nedokáže. Dá se říct, že historicky zakotvená metoda se soustředí především na významy textu *pro ostatní*: dílo je pevně zasazeno do doby svého vzniku, vymezeno s ohledem na vztahy mezi tehdejšími silami a zájmy, diskurzy a publiky. Každý literární vědec dnes samozřejmě chápe, že nelze doufat v možnost rekonstruovat minulost takovou, „jaká byla doopravdy", že naše vidění minulosti je alespoň zčásti ovlivněno tužbami a potřebami dneška. Přesto se interpretace stále točí kolem snahy co nejpřesněji zachytit kulturní citlivost určitého historického momentu a tehdejšího významu literatury.

Jedním z důsledků takového historického zakotvení je, že literární vědec nemá potřebu promýšlet vlastní vztah k textu, který právě čte. Proč bylo k interpretaci zvoleno právě toto dílo? Jak ke mně v tuto chvíli promlouvá? Jaká je jeho současná hodnota? Soustředění pouze na původ díla umožňuje vyhnout se otázce na jeho přitažlivost pro dnešního čtenáře. V nietzscheovském smyslu jde o využití historie jako alibi, o způsob, jak obejít otázku po vlastních čtenářských sympatiích, vazbách a slabých stránkách. Text mluvit nemůže, avšak nahromaděné historické důkazy již hovoří za něj. Přesto souhrnná síla jeho historických asociací, konotací

---

13 Viz také Armstrong, Nancy: *Desire and Domestic Fiction: A Political History of the Novel*. Oxford: Oxford University Press 1987; Felski, Rita: *The Gender of Modernity*. Cambridge: Harvard University Press 1995; Stanford Friedman, Susan: *Mappings: Feminism and the Cultural Geographies of Encounter*. Princeton: Princeton University Press 1998; Marcus, Sharon: *Between Women: Friendship, Desire and Marriage in Victorian England*. Princeton: Princeton University Press 2007; Poovey, Mary: *Uneven Developments: The Political Work of Gender in Mid-Victorian England*. Chicago: University of Chicago Press 1988; Tompkins, Jane: *Sensational Designs: The Cultural Work of American Fiction 1790–1860*. Oxford: Oxford University Press 1985.

a účinků v žádném případě nepředstavuje celek jeho schopnosti oslovit čtenáře. Co třeba jeho schopnost překonávat časové hranice a vytvářet nové, nečekané významy včetně těch, které se v době jeho vzniku nedaly předjímat? Naše konvenční způsoby historického přístupu, jak vysvětluje Wai Chee Dimocková, „nedokážou říct, proč by tento text mohl být důležitý i dnes, proč tak dlouho po období, kdy vznikl, i přesto nadále vytváří významy a inspiruje další interpretace".[14]

Význam takových otázek vyvstane zejména tehdy, když se vydáme mimo akademickou sféru. Většina čtenářů se koneckonců o detaily literární historie nezajímá; když vezmou do ruky knihu z minulosti, činí tak s nadějí, že k nim promluví v současnosti. A výuka literární analýzy ve školách i na univerzitách se stále točí kolem individuálního setkávání s literaturou. Přestože dnes studenti často mají povědomí o debatách v rámci literární vědy i o různých literárních přístupech, stále se od nich očekává, že si najdou vlastní cestu k literárnímu dílu, a ne že budou papouškovat, jak ho interpretovali jiní. Jakou tedy má takové setkávání povahu? Jaké intelektuální či citové reakce ve studentech vyvolává? Každá snaha o vyjasnění literární hodnoty jistě musí vzít ohled na různorodé motivace čtenářů a zvážit onen tajuplný akt čtení, avšak současné teorie nám s těmito otázkami dokážou pomoci jen chabě. Nutně potřebujeme rozmanitější a poučenější zprávy o tom, jak na sebe osobnosti čtenářů a texty navzájem působí.

Zajisté dnes panuje shoda na tom, že interpretace nikdy není neutrální ani objektivní, ale vždy ji utváří to, co literární vědci nazývají „subjektivní pozicí" čtenáře. Avšak modely různých osobnostních profilů, s nimiž současná literární věda operuje, trpí v důsledku příliš schematického

14 Dimock, Wai Chee: „A Theory of Resonance", *PMLA*, roč. 112, 1997, č. 5, s. 1061.

imperativu, kdy se literární vědci snaží vyčíslit relativní účinek vyvolaný tlakem genderu, rasy, sexuální orientace apod. a kdy literaturu povolávají na svou stranu v dramatické bitvě o potvrzení či zpochybnění těchto kategorií. Vznik a rozpad identity je sice mezi současnými literárními vědci oblíbeným tématem, avšak nedokáže zachytit celkovou šíři subjektivity či proměnlivost estetických odezev.[15] Ani psychoanalýza se svými nástroji pro diagnostiku a kauzální vysvětlení není nijak zvlášť vhodná pro subtilní popis vznikajících citů a proměn ve vnímání, jež lidé typicky prožívají během čtení knihy či sledování filmu. Problémem zde není v žádném případě snaha vyhnout se politice nebo ji překročit; naopak, každá „textová politika", jež má za něco stát, se s těmito detaily estetické zkušenosti bude muset vypořádat, namísto aby je obešla.

V této souvislosti nám John Guillory pomáhá pochopit, že to, co vypadá jako politické nedorozumění, často více vypovídá o schizmatu mezi akademickým literárním rozborem a laickým čtením. Odborné čtení, vysvětluje, je činnost podléhající vlivu konkrétních podmínek a očekávání. Jde o druh *práce* odměněné mzdou a jinými formami uznání; je to *oborově-specifická činnost* řízená po desetiletí rozvíjenými interpretačními a vědeckými konvencemi; je prováděna *obezřetně* tak, aby zůstal zachován odstup od možného potěšení z četby za účelem podnícení kritické reflexe; je to *komunitní praxe*, která podléhá posouzení ostatními profesionálními čtenáři. Guilloryho cílem není naříkat či stěžovat si na tato fakta, díky nimž se literární věda etablovala jako vědecký obor. Spíše chce zaměřit pozornost k tomu, že působí intenzivním, byť často neviditelným tlakem na každodenní praxi literárních vědců bez ohledu na to, za jak avantgardní či politicky progresivní sami sebe označují. Étos akademického

15 K tomu viz Anderson: *The Way We Argue Now*; a Farrell, Frank: *Why Does Literature Matter?* Ithaca: Cornell University Press 2004.

čtení se od toho laického významně liší; laické čtení je volnočasovou aktivitou utvářenou odlišnými konvencemi výkladu; jde o aktivitu vykonávanou dobrovolně a pro radost, a často praktikovanou osamoceně.[16] Právě neschopnost pochopit důsledky těchto rozdílů často představuje rozuzlení příčin nedorozumění v komunikaci mezi literárními vědci a širším publikem. Že někdo se s potěšením nechává strhnout *Janou Eyrovou*, zatímco jiný ji považuje za symptomatické líčení imperialismu viktoriánského období, často ani tak nesouvisí s politickým přesvědčením zúčastněných osob jako spíše s rozdíly mezi kulisami, v nichž se tato odlišná čtení odehrávají.

Jak Guillory ukazuje, nejedná se o dichotomii; profesionální literární vědci koneckonců také bývali laickými čtenáři, a naopak principy odborného bádání často díky škole pronikají i mezi širší publikum. Avšak teoretici literatury střeží hranice svého oboru obzvlášť obezřetně a zavile. Vezměme si třeba téma rozpoznání: jde o široce rozšířené přesvědčení, že během aktu čtení se něco dozvídáme o sobě samých. Teologicky zaměřený badatel se vyděsí a bude trvat na tom, že každé rozpoznání sebe sama v textu nutně vede ke spáchání násilí na jinakosti literárního díla. Ideologicky zaměřený badatel smýšlí obdobně karatelsky a bude mít za to, že každé zdánlivé rozpoznání sebe sama je třeba bez dalšího otálení degradovat, neboť se jedná o rozpoznání mylné. Podotkněme, že oba tyto literárněvědné směry žene kupředu hluboce zakořeněná nedůvěra v obecný jazyk a myšlení, názor, že přesvědčení pramenící z běžného rozumu by měla být zbavena masky a odhalena coby chybná.

Právě zde vznáším nárok na jedinečnost mnou předkládaného argumentu. Namísto abych teorii literatury a běžné uvažování stavěla proti sobě, doufám, že se mi podaří mezi

16 Guillory, John: „The Ethics of Reading". In: Garber, Marjorie et al. (eds.): *The Turn to Ethics*. New York: Routledge 2000.

nimi vybudovat mosty. Není tomu tak proto, že bych souhlasila s každým názorem hlásícím se k běžnému rozumu — právě naopak —, ale protože teoretické myšlení je poháněno kupředu mnoha stejnými motivy a strukturami, jež utvářejí běžné uvažování (a zároveň jim je zavázáno), takže každé odmítnutí takového uvažování již zdálky zavání zlým úmyslem. Při zpětném pohledu značná část velkolepých teorií posledních třiceti let [tj. od osmdesátých let dvacátého století — pozn. překl.] nyní působí jako poslední vzedmutí osvícenské tradice *filozofických králů* (*rois philosophes*) přesvědčených o tom, že je sféra spekulativního myšlení osvobodí od zavrženíhodné obyčejnosti špinavé, přízemní, chybující existence. Dále všechny ty nářky nad komodifikací, disciplinační mocí a tyranií přejatých idejí a osvojených ideologií až příliš jednoduše nacházejí shodu s ustálenou romantickou tradicí literární vědy, jež se vymezuje vůči světskosti. Idealizací soběstačného, náročného umění coby jediného zdroje odporu vůči těmto represivním režimům také zužují míru toho, jak nejednotvárně a politicky různorodě se s literárními texty nakládá v běžném životě.[17]

V tomto smyslu je následující text čirým nemanifestem. Odklání se od avantgardistické vnímavosti, jež je nadále typická pro značnou část literární teorie, přestože myšlenka avantgardy již významně ztratila na důvěryhodnosti. Není žádný pádný důvod, proč bychom měli provozovat teorii obyčejným lidem za zády, a tak odhalovat pomýlenost či zlovolnost jejich názorů. Je pravda, že současná intelektuální scéna zároveň dává prostor široké škále tradic — pragmatismu, kulturním studiím, habermasovské teorii, filozofii normálního jazyka —, jež se limity badatelské skepse zabývají

17 Carter, David — Ferres, Kay: „The Public Life of Literature". In: Bennett, Tony — Carter, David (eds.): *Culture in Australia: Policies, Publics and Programs*. Cambridge: Cambridge University Press 2001. Tato témata se objevují také v Beech, Dave — Roberts, John (eds.): *The Philistine Controversy*. London: Verso 2002.

a považují běžné uvažování za nepostradatelný zdroj, a nikoli za oblast tupého nutkání a sebeklamu.[18] Co by to znamenalo, kdybychom tento názor vzali a vložili jej do srdce literární teorie?

Mimo jiné by to znamenalo, že bychom se museli začít seriózně zabývat obyčejnými důvody, proč čteme — jako je touha po poznání či přání uniknout —, jež literární věda buď přehlíží, nebo nedoceňuje. Ačkoli se tyto důvody zmiňují jen zřídka, mezi poznámkami pod čarou k akademickým textům stále zůstávají skrytě přítomny. Jak rozdílné mohou být, ilustruje užití výrazu „čtení" k označení značně různorodých aktivit od obracení stránek odpočinkového románu až po publikovaní rozsáhlých statí v prestižních odborných časopisech. Právě toto „odborné" čtení se realizuje v písemné podobě. Jde o veřejný performativní tvar, jež se řídí „cechovními" pravidly a profesními normami: cení se u něj inovativní a cizelované formulace neotřelých interpretací (často v rozporu s intuicí), musí odkazovat na klíčové badatele v dané oblasti, používat aktuální, neustále se proměňující odbornou terminologii a vyhýbat se užití některých, byť otevřeně nedefinovaných stylů. Takto produkované texty se jen málokdy kryjí s výkladem díla, jak probíhá pod vedením pedagoga ve škole nebo s procesem, jenž se odehrává v naší hlavě během čtení doma. Jinými slovy, akademické texty nejsou spolehlivým ani srozumitelným vodítkem k pochopení toho, jakým způsobem akademici čtou. Jsme méně čistokrevnými teoretiky, než za jaké se považujeme; vyhraněné pozice podezíravého a skeptického čtení se v nás perou s prostšími, avšak rozmanitějšími reakcemi na to, co čteme. Nechci populisticky hájit laické čtení před akademickým výkladem, ale snažím se

18 Na tento seznam bychom mohli přidat také nová díla o *doxa*. Viz Amossy, Ruth: „Introduction to the Study of Doxa", *Poetics Today*, roč. 23, 2002, č. 3, s. 369–394. Dále mě inspirovaly knihy Compagnon, Antoine: *Literature, Theory and Common Sense*. Princeton: Princeton University Press 2004; a Moi, Toril: *What is a Woman? And Other Essays*. Oxford: Oxford University Press 1999.

Vážení čtenáři, právě jste dočetli ukázku z knihy Jak se používá literatura**.**
Pokud se Vám ukázka líbila, na našem webu si můžete zakoupit celou knihu.